

Зінько Ю.А.

**Влада і протестантизм в Україні:
проблеми протистояння
(1920–1930-ті рр.)**

Духовне життя українського народу невід’ємне від його релігійних традицій, пов’язаних з православ’ям, католицизмом, уніатством. Однак, в Україні здавна існувала широка мережа протестантських релігійних громад. У середині XVI ст., коли українські землі входили до складу польсько-литовської держави, з’явилися перші протестантські (лютеранські, кальвіністські, унітаристські та ін.) громади. Вони не були масовими і найчастіше виникали серед німецьких колоній у містах, або в маєтках української та польської шляхти, переважно на західних землях України. Саме тоді українська громадськість вперше змушена була осмислювати взаємини з релігійною меншиною, яка активно перетягувала на свій бік православних віруючих. На рубежі XIX–XX ст. в Україну проникають пізні європейсько-американські течії — баптизм, п’ятидесятництво, адвентизм.

У 1989 р. виходить перше видання церкви ЄХБ “История евангельских христиан баптистов в СССР”, яка розкриває багато трагічних сторінок історії Церкви в радянські часи. Багатий фактичний матеріал з історії баптистського руху в Україні, у тому числі періоду 1944–1953 рр., містить підручник С. Савинського для богословських семінарій ЄХБ “История русско-украинского баптизма”, що вийшов друком у 1995 р.

Історію адвентистського руху досліджують провідники цього руху М. Жукалюк та О. Парасей у книгах “История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине” та “Бедная, бросаемая бурей: Исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви АСД в Украине”.

Протестантизм став предметом дисертаційного дослідження В. Любашенко. Особливістю її праці є акцент на соціокультурних аспектах діяльності протестантських деномінацій. Діяльність протестантських конфесій в Україні в контексті державної політики 1920–1930-х рр. досліджував Р. Сітарчук, в 1940–1970-х рр. вивчав Ю. Вільховий¹.

Метою даної розвідки є дослідження протистояння влади і протестантизму в Україні у 1920–1930-х рр.

Новітній український протестантизм спочатку поширювався у Таврії, на Катеринославщині, Київщині і спирався на стихійний рух “низів”. В Україні з’явилися міцні протестантські громади, яким симпатизувало 5–7 % населення. До 1917 р. протестантизм перетворився на могутню, третю за кількістю прихильників (після православ’я та уніатства) релігійну течію¹. Він набирав виразних українських рис і починає відігравати суттєву роль в суспільному і духовному житті України, яка прагнула орієнтуватись на Захід, намагалась повернутись у лоно цивілізованого світу.

Релігійне життя докорінно змінилось після встановлення більшовицької влади на більшій території України. Протестантські релігійні організації, виходячи з твердження, що “всяка влада від Бога”, сподівались на конструктивні відносини з новим режимом. Варто зазначити, що в перші роки свого існування радянська влада дотримувалась переважно політики лавірування у вирішенні релігійних питань. Першими її діями було створення Наркомату з національних питань і Церкви, який 23 січня 1918 р. видав декрет “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”. Аналогічний декрет видав Тимчасовий робітничо-селянський уряд України 19 січня 1919 р². Декрет дозволяв громадянину сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, забороняв видавати місцеві закони та постанови, які б утискували чи обмежували свободу совісті, дозволяв вільне здійснення релігійних обрядів за умови

дотримання громадського порядку і відсутності зазіхання на права громадян.

Однак, назва цього законодавчого документу мало відповідала справжнім намірам більшовицької влади. Релігійні організації позбавлялись права юридичної особи, не мали права отримувати субсидії, їх майно оголошувалось народною власністю, їм заборонялося ведення навчання в державних та приватних школах. Конституція РСФРР, яка була прийнята 10 липня 1918 р., позбавляла служителів культу виборчих прав³. Згідно з декретом та інструкцією Наркомату юстиції (НКЮ) від 10 листопада 1920 р. про порядок впровадження у життя декрету “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” будь-які релігійні паломництва та публічні релігійні обряди поза межами молитовного будинку могли здійснюватися лише з дозволу місцевих органів влади.

Порушення цих нормативних актів каралося примусовими роботами або штрафом до 300 крб. золотом. В інструкції НКЮ існував розділ “Про майно, призначене для проведення релігійних культів”, в якому зазначалося, що всі будівлі та предмети, призначені для богослужбових цілей, передавались місцевій та центральній державній владі, яка передавала їх у безкоштовне користування відповідним релігійним товариствам⁴. Для урегулювання різних питань, які виникали в процесі реалізації державної політики по відокремленню церкви від держави, займались спеціально створені органи. У червні 1921 р. у складі НКЮ УСРР був створений відділ по відокремленню церкви від держави, який за свою активну антирелігійну діяльність називався ліквідаційним відділом. На місцях діяли аналогічні губернські та повітові ліквідаційні комісії. Про завдання, які стояли перед цими структурами, красномовно свідчить той факт, що у жовтні 1922 р. ліквідаційні відділи були передані у відання Наркомату внутрішніх справ УСРР.

Стосунки релігійних громад з радянською владою загострились у 1922–1923 рр., коли економічні труднощі в

країні більшовики намагались вирішити шляхом вилучення церковного майна. 23 лютого 1923 р. була прийнята постановою ВЦВК СРСР, в якій пропонувалось вилучити з церковного майна, переданого у користування віруючим всіх релігій, всі дорогоцінні речі. Розпочалась їх масова насильницька конфіскація.

Поступово правові норми спрямовувалися на встановлення контролю, підкорення релігійних громад владі, дискредитацію і ліквідацію духівництва як стану. Вони дали можливість владним структурам втручатись у внутрішні справи релігійних громад, поглиблювати конфронтацію з віруючими.

Разом із тим, у середині 20-х рр. ХХ ст. відчувалась певна лібералізація державно-церковних відносин. Продовжувалося подальше кількісне зростання релігійних громад та їх активність. Організованість, широка благодійність, заклики до всезагального братерства приваблювали віруючих і множили ряди протестантських общин. Протягом 1921–1924 р. щорічний приріст протестантських громад в Україні складав приблизно 150–200 %. В Уманському окрузі Київської губернії сектантський рух охопив 102 села (всього було 300 сіл), в Черкаському окрузі сектанти були у 50 селах із 155 сіл⁵. За неповними підрахунками, в Україні у 1925 році існувало 1578 сектантських об'єднань, до складу яких входило 148625 віруючих, переважно із середніх верств населення⁶. Найбільше сектанти поширилися в західних і південних областях. Менше їх було у Полтавській, Чернігівській і Херсонській губерніях; і зовсім мало в Донецькій, де переважало робітниче населення.

Базуючись на духовних традиціях українського народу протестантське середовище, основну частину якого склали українці, все більше прагло до національного самовизначення. Свідченням цього було створення українського національного союзу баптистів. У 1925 р. до Всеукраїнського союзу входило 40 тисяч баптистів (з 100 тис. в СРСР), а у 1928 р. їх кількість зросла до 60 тисяч. Рішення

Всеукраїнських з'їздів баптистів у 1921, 1922, 1925 та 1928 р. були спрямовані переважно на зміцнення національного союзу, підготовку кадрів проповідників з місцевого населення, створення біблійних курсів, влаштування друкарні для випуску духовної літератури українською мовою. У 1925 р. Всеукраїнській союз баптистів почав видавати журнал “Баптист України” з окремими сторінками українською мовою, а також серію українських брошур⁷. Одночасно розпочало діяльність Всеукраїнське об'єднання адвентистів сьомого дня (АСД), яке окрім загальновіросповідальних проблем займалося розповсюдженням україномовних біблій, збірників духовних пісень українською мовою, мало на меті створення свого біблійного інституту у Києві. В 1926 р. оформився Всеукраїнський союз християн євангельської віри. Поступово відходили від тактики ізоляціонізму меннонітські громади.

У 1928 р. була спроба створити Всеукраїнське об'єднання меннонітських громад, куди дозволяли вступати протестантам інших національностей (у 1929 р. дане об'єднання було заборонене. — *Авт.*). Створення релігійних центрів свідчило про готовність протестантських церков існувати в суспільстві легально і відкрито відправляти свої релігійні потреби.

Утім, наприкінці 20-х рр. в відносини держави з релігійними громадами різко загострились, розпочалося організоване переслідування протестантських проповідників та віруючих. Партійно-державне керівництво ще активніше приступило до насильницької “атеїзації” населення. “Войовниче безвірництво” зросло до рівня спланованої державної політики, в основі якої було визначення церкви як ідеологічно ворожого соціального інституту, приреченого на знищення. В країні була розгорнута масштабна антирелігійна робота. На початку 1929 р. республіканським, крайовим, обласним, губернським та окружним комітетам партії було направлено листа “Про заходи по посиленню антирелігійної роботи”, в якому визначались завдання для

партійних, державних, господарських та громадських організацій у боротьбі з церквою та релігією. Цим документом ЦК партії зараховував духовенство, віруючих, органи церковного управління до противників соціалізму.

ЦК КП(б)У в прийнятій 30 червня 1928 р. резолюції “Про релігійний рух і антирелігійну пропаганду” зазначав, що “релігійні громади і релігійний апарат, спираючись на куркульські верстви села й на непманські та міщанські елементи міста, поширюють свій вплив на більш широкі селянські маси, а в місті перекидають його на частину робітництва, в першу чергу на нові його кадри. “ЦК Компартії України вимагав при проведенні антирелігійної роботи розкривати “реакційну суть релігійної пропаганди окремих церков і сект тоді, коли вона навіть прикривається лояльними щодо Радвлади гаслами”⁸. Представники влади не дотримувались проголошених раніше принципів, відокремлення церкви від держави насправді перетворилось у запекле переслідування церкви та у грубе втручання держави в її справи.

В країні була прийнята низка антидемократичних законодавчих актів, які узаконили державний атеїзм у СРСР. Остаточно свою позицію стосовно церкви та віруючих держава визначила у 1929 р. у постанові ВЦВК РСФРР “Про релігійні об’єднання” і підтвердила Конституцією РСФРР. В Україні були внесені поправки до Конституції УСРР та прийнята відповідна постанова, які суттєво обмежували права конфесій. Згідно з радянськими законами віруючі могли відправляти свої релігійні потреби виключно у молитовних приміщеннях, а пресвітери й проповідники могли здійснювати культові обряди тільки у культових спорудах або помешканнях віруючих. Заборонялося створення громадських кас для надання допомоги віруючим, діяльність кооперативів, виробничих артілей, залучення до богослужінь неповнолітніх дітей, осіб інших сповідань чи невіруючих. Введення у серпні 1929 р. тривалого робочого тижня (з одним вихідним) фактично скасовувало дні для

богослужіння, із переліку офіційних свят та вихідних днів почали викреслювати релігійні свята й забороняти їх відзначення.

Однак, таке антидемократичне законодавство про релігійні культу не було реально діючим. Адже всі суттєві питання, які стосувались релігійних організацій, вирішувались владними радянськими структурами самочинно, виходячи з політичної доцільності та їх ідеологічних переконань. Світоглядні розбіжності, які існували між комуністами і віруючими, переростали у політичну конфронтацію. Розпочинався новий етап державних утисків, переслідувань і репресій проти віруючих та священнослужителів.

Встановлювався адміністративний контроль місцевої влади за все ще існуючими громадами. У жовтні 1929 р. Вінницький окружком КП(б)У в листі місцевим партійним комітетам “Про стан сектантства на Вінниччині” вказував, що “парторганізації на ділянках антирелігійної роботи повинні зосередити свою увагу на боротьбі з сектантством. Виявлення й вивчення сектантського руху по районах і селах округи, викривання контрреволюційної суті сектантських груп, їх ватажків і проповідників повинно знайти своє відображення у всій масовій політичній роботі”⁹.

Культ у протестантизмі був лише одним із елементів різноманітної діяльності громад, тому майже все життя релігійних общин було суворо регламентоване або ж заборонене. Комуністична влада намагалась обмежити контакти віруючих з населенням, дискредитувати їх в очах місцевих жителів, забороняла займатись господарською діяльністю. Так, у період формування колективних сільськогосподарських товариств у селі Олександрівка Тульчинського району Вінницької області віруючими було створено колективне господарство, яке розглядалося владою не інакше, як форма впливу релігійних громад на населення. У звіті оперуповноваженого ДПУ Тульчинського округу говорилось, що “це найбільш небезпечна для нас форма впливу на селянські маси..., баптистський колгосп краще

функціонує іншого селянського, який там є”¹⁰. Вважалося, що господарська діяльність протестантських громад підриває підвалини радянської влади. Подібні господарства розформовувались, а їх керівники переслідувались.

Найстрашніша хвиля репресій для протестантського люду настала у 1937–1938 рр. За свої релігійні переконання зазнали репресій всі ті, хто дивом уникнув переслідувань у попередні роки. Без особливих судових розслідувань виносились вироки, за якими віруючі на багато років попадали до в’язниці, відправлялись у табори, на примусові роботи без права листування з рідними, засуджувались до смертної кари. Маскуючи істинні причини переслідування віруючих, слідчі та судові органи звинувачували їх у “шпигунстві”, “шкідництві”, “контрреволюційній діяльності”, записували до складу неіснуючих змовницьких організацій. Жертвою таких переслідувань, наприклад, став селянин Васишин Ф.Й., мешканець села Вовчок Немирівського району Вінницької області. Як керівник групи адвентистів сьомого дня він був звинувачений у “систематичній контрреволюційній діяльності” і особливою трійкою у 1937 р. засуджений до 10 років позбавлення волі¹¹.

Отже, у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. більшовицька влада, порушуючи права віруючих на свободу совісті, проводила політику нищення релігії та примусової атеїзації населення, що ускладнювало взаємини між державою та протестантськими громадами. За рішенням партійних та державних органів ліквідовувались керівні структури конфесій, закривались молитовні будинки, переслідувались священнослужителі, застосовувались утиски до віруючих. Беручи курс на масову атеїзацію, влада різними способами вистежувала сектантські громади та втручалась у їх релігійне життя. Порушення прав віруючих примушувало їх приховувати свої релігійні почуття, позбавляло можливості виховувати у відповідності до власних духовних цінностей підрастаюче покоління.

Примітки:

¹ *Любащенко В.І.* Протестантизм в Україні: генеза, структура, місце у соціокультурних процесах: Дис. ...д-ра філос. наук К, 1998. — 383 с.; *Сітарчук Р.А.* Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20–30-і рр. ХХ ст.): Дис. ...канд. іст. наук. — Полтава, 2001. — 222 с.; *Вільховий Ю.В.* Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (середина 40–70-х років ХХ ст.): Дис. ...канд. іст. наук. — Полтава, 2002. — 298 с.

² *Юраш А.* Три хвили протестантизму // Політика і культура. — 2000. — № 16. — С. 25.

³ Про релігію і атеїзм. Збірник документів і матеріалів. — К., 1973. — С. 198, 207.

⁴ *Клочков В.В.* Закон и религия. От государственной религии в России к свободе совести в СССР. — М., 1982. — С. 148–149.

⁵ История России. Россия в мировой цивилизации. Курс лекцій. — М., 1998. — С. 248.

⁶ *Жилюк С.І.* Сектанти України та Волині в 20-х роках ХХ ст. // Житомирщина на зламі тисячоліть: Науковий збірник “Велика Волинь”. Т. 21. — Житомир, 2000. — С. 162.

⁷ Центральний державний архів громадських об’єднань України. — Ф.1, оп.20, спр. 2007. — Арк. 17.

⁸ *Любащенко В.І.* Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. — Львів, 1995. — С. 244.

⁹ Про релігію і атеїзм. Збірник документів і матеріалів. — К., 1973. — С. 131, 132.

¹⁰ Державний архів Вінницької області. — Ф. П-43, оп. 1, спр. 71. — Арк. 566.

¹¹ Там само. — Ф. П. — 33, оп. 1, спр. 706. — Арк. 84.

¹² Там само. — Ф. Р. — 6023, оп. 4, спр. — 13180. — Арк. 21, 23.